

Α. Α. Φατούρος

Το κατοχικό δάνειο

Γνωμοδότηση

Η παρούσα γνωμοδότηση αφορά στο ζήτημα του κατοχικού δανείου που είχαν συνάψει οι δυνάμεις κατοχής με την Ελληνική Κυβέρνηση το 1942 κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εξετάζει τους όρους σύναψης και εξέλιξής του και αποπειράται να απαντήσει ως προς τη νομική θεμελίωση και το ύψος της αξίωσης. Τέλος, καταγράφει μια σειρά ιδεών-προτάσεων προς διευθέτηση του ζητήματος στο σύνολό του.

Αθήνα, 3 Οκτωβρίου 2003

Το κατοχικό δάνειο

- 1. Το ιστορικό της σύναψης και της εξέλιξης του δανείου**
- 2. Η νομική βάση του δανείου**
- 3. Το ποσό της οφειλής**
- 4. Διευθέτηση του ζητήματος**

1. Το ιστορικό της σύναψης και της εξέλιξης του δανείου

I. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Οι δύο χώρες του Άξονα, Γερμανία και Ιταλία, συνήλθαν στη Ρώμη από τον Ιανουάριο έως το Μάρτιο του 1942 σε συνδιάσκεψη «επί των οικονομικών ζητημάτων της κατοχής εν Ελλάδι» και με αντικείμενο τον καθορισμό της ιταλογερμανικής συνεργασίας κατά το 1942. Κατά τον τερματισμό της διάσκεψης στις 14.3.1942 υπογράφηκε μεταξύ αξιωματούχων των Κυβερνήσεων του Ράιχ και της Ιταλίας σχετική με την Ελλάδα συμφωνία με σκοπό «την ανακούφιση της ελληνικής οικονομίας και τη νέα ρύθμιση των εξόδων κατοχής».

Η Συμφωνία αυτή ανακοινώθηκε με ρηματική διακοίνωση στην Ελλάδα από τους πληρεξουσίους του Ράιχ και της Ιταλίας (ρηματική διακοίνωση 160/23.3.1942 και σημείωμα Ν.04/6406/461/23/3/1942 αντιστοίχως). Στη συνέχεια, ο Υπουργός Οικονομικών έδωσε εντολή στην Τράπεζα της Ελλάδος να συμμορφωθεί προς την εντολή του γερμανού πληρεξουσίου.

Σύμφωνα με το περιεχόμενο της παραπάνω συμφωνίας, η οποία ίσχυσε αναδρομικά από 1.1.1942:

- η ελληνική κυβέρνηση υποχρεούται κατά μήνα να καταβάλλει ως έξοδα κατοχής 1,5 δις δρχ., ποσό που θα κατανέμεται εξίσου μεταξύ Γερμανίας και Ιταλίας (άρθρο 2),
- η ελληνική κυβέρνηση υποχρεούται επίσης να καταβάλλει, πέραν της ανωτέρω πληρωμής, και όσα ποσά θεωρηθούν αναγκαία κάθε φορά «προς ικανοποίηση των αναποφεύκτων απαιτήσεων των στρατευμάτων κατοχής», κατόπιν ειδοποίησεως από τους πληρεξουσίους του Ράιχ και της Ιταλίας. Οι αναλήψεις από την Τράπεζα της Ελλάδος των ποσών αυτών θα χρεώνονται στις κυβερνήσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας σε δραχμές και χωρίς τόκο (άρθρο 3).

Η συμφωνία αναπροσαρμόστηκε στις 2.12.1942, με τη συμμετοχή τη φορά αυτή αφενός της Ελλάδας, διαμέσου του Πρωθυπουργού και του Υπουργού Οικονομικών, και αφετέρου του Ράιχ και της Ιταλικής Κυβέρνησης διαμέσου των πληρεξουσίων τους.

Σύμφωνα με το Πρακτικό της 2.12.1942:

- το κατά μήνα 1,5 δις δρχ. θα αναπροσαρμόζεται με κινητή τιμαριθμική κλίμακα βάσει της αξίας ορισμένων αγαθών που κατονομάζονται με όριο το ποσό των 8 δις δρχ. κατά μήνα (άρθρο α),

- τα άνω του ορίου των 8 δις δρχ. ποσά θα χρεώνονται ως δάνειο και θα αρχίσουν να εξοφλούνται από τον Απρίλιο 1943 με δόσεις (άρθρο β, παράγραφοι 2 και 3). Η εξόφλησή τους θα πραγματοποιείται από 1.4.1943 από τα κέρδη των εταιρειών *Degríges* και *SACIG* (άρθρο β).

Στις 18.5.1943 με νεώτερη τροποποίηση της συμφωνίας καταργήθηκε το όριο των 8 δις δρχ. και ορίστηκαν νέα αγαθά ως βάση για την τιμαριθμική αναπροσαρμογή των εξόδων κατοχής. Στην πράξη, οι προκαταβολές και οι αναλήψεις αυξάνονταν διαρκώς χωρίς μέτρο.

Το τελικό ποσό που καταβλήθηκε από 1.1.42 και μέχρι το τέλος της κατοχής από την Τράπεζα της Ελλάδος προς τη Διοίκηση των γερμανικών και των ιταλικών στρατευμάτων ανήλθε συνολικά σε ύψος 290.631.490 δολλαρίων ΗΠΑ (αξίας 1938). Ο δε πληρεξούσιος του Ράϊχ κατά την περίοδο της Κατοχής *G. Altenburg* υπολογίζει τη δανειακή οφειλή της Γερμανίας προς την Ελλάδα το 1964 σε ύψος 400 εκ. σταθερών μεταπολεμικών μάρκων.

II. Μετά το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Κατά τη Συνδιάσκεψη των Παρισίων για τις γερμανικές επανορθώσεις που συγκλήθηκε το Νοέμβριο του 1945 η Ελληνική Αντιπροσωπεία κατέθεσε δήλωση με την οποία διαχωρίζει την αξίωση του κατοχικού δανείου από τις λοιπές επανορθώσεις, στάση την οποία τήρησε και στο επακολουθήσαν Συνέδριο της Ειρήνης των Παρισίων.

Ως προς την Ιταλία

Στο επανορθωτικό υπόμνημα της 29.7.1946 (παρ. 28) περιλαμβανόταν πρόταση ως προς το άρθρο 74 του Σχεδίου Συνθήκης Ειρήνης με την Ιταλία, σύμφωνα με την οποία η τελευταία υποχρεούνταν να καταβάλει στην Ελλάδα το ποσό των 64.800.000 δολαρίων (αξίας 1938) έναντι του κατοχικού δανείου. Την 1.10.1946 όμως η ελληνική

αντιπροσωπεία, λαμβάνοντας υπόψη τη στενότητα χρόνου και την επιθυμία των Συμμάχων να εξετάσουν λεπτομερώς την περίπτωση του δανείου, «θεωρεί το κείμενο της Συνθήκης Ειρήνης ουδαμώς θίγον την έναντι της Ιταλίας ελληνικήν πίστωσησιν στηριζομένην επί της υποχρέωσης της αναληφθείσης κατά Μάρτιον 1942 να επιστρέψει τας προκαταβολάς τας γενομένας υπό της Τραπέζης της Ελλάδος επί πλέον και εκτός των δαπανών κατοχής και ότι επιφυλάσσεται να ασκήσει τα εξ αυτής (της ελληνικής πιστώσεως) προκύπτοντα δικαιώματα έναντι της Ιταλίας δια της κανονικής διπλωματικής ή άλλης νομίμου οδού».

Κατά την κύρωση της Συνθήκης Ειρήνης των Παρισίων του 1947 στη Βουλή ο Υπουργός Εξωτερικών *Κ. Τσαλδάρης*, σε δήλωση που περιλαμβάνεται στη σχετική εισηγητική έκθεση του ν.δ. 423/1947, επισημαίνει: «...4) Η Ελληνική Κυβέρνησις επαναλαμβάνει την δήλωσιν του Έλληνος Αντιπροσώπου την γενομένην εις την από 1^ης Οκτωβρίου 1946 συνεδρίαν της Οικονομικής Επιτροπής δια την Ιταλίαν, καθ' ήν δεν θεωρεί περιλαμβανομένην μεταξύ των εξωφλημένων απαιτήσεων περί ών ποιεΐται λόγον το άρθρον 80 της Συνθήκης Ειρήνης μετά της Ιταλίας, την αξίωσιν της Ελλάδος όπως η Ιταλία επιστρέψη τας προκαταβολάς τας δοθείσας εις αυτήν υπό της Τραπέζης της Ελλάδος, και τας οποίας η Ιταλική Κυβέρνησις δια των συμφωνιών της Ρώμης του Μαρτίου 1942 ανέλαβε την υποχρέωσιν να επιστρέψη».

Στο άρθρο 54 της διμερούς ελληνοϊταλικής Σύμβασης της Ρώμης της 31.8.1949 ("περί Οικονομικής Συνεργασίας και ρυθμίσεως των εκ της μεταξύ των συμμάχων και συνησπισμένων δυνάμεων και της Ιταλίας Συνθήκης Ειρήνης προκυπτόντων ζητημάτων", που κυρώθηκε με το ν.δ. 1264/29.10.1949, ΦΕΚ Α 290/31.10.49) ορίζεται ότι ρυθμίζονται όλες οι υποχρεώσεις της Ιταλίας έναντι της Ελλάδος, οι οποίες απορρέουν από την Συνθήκη Ειρήνης του 1947. Σύμφωνα όμως με την ορθότερη ερμηνεία, καθώς οι απαιτήσεις από το κατοχικό δάνειο δεν προβλέπονταν, όπως είδαμε, ρητά στη Συνθήκη Ειρήνης με την Ιταλία, για το λόγο αυτό δεν καλύπτονται από την ελληνοϊταλική Σύμβαση του 1949 σχετικά με τις υποχρεώσεις της Ιταλίας που απορρέουν από τη Συνθήκη Ειρήνης (άρθρο 54).

Η απαίτηση αυτή δεν θίγεται ούτε από το άρθρο 5 της επιγενόμενης ελληνοϊταλικής Συμφωνίας "δια τον οριστικόν διακανονισμόν των απορρεόντων εκ των οικονομικών της μεταξύ των Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ιταλίας Συνθήκης Ειρήνης ζητημάτων, άτινα παρέμειναν εκκρεμή μεταξύ των δύο χωρών" (Ρώμη

5.8.1953, που κυρώθηκε με το ν.δ. 2730/31.10.1953, ΦΕΚ Α 326/12.11.1953), το οποίο αναφέρεται στις υποχρεώσεις της Ιταλίας που απορρέουν από τους οικονομικούς όρους της Συνθήκης Ειρήνης, όπως και από το άρθρο 8 του επιγενόμενου Πρωτοκόλλου μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας "περί εκκαθαρίσεως των μερών II και III της Συμβάσεως οικονομικής Συνεργασίας Ελλάδος και Ιταλίας της 31.8.1949" (Αθήνα 30-9-1953, που κυρώθηκε με το ν. 3120/8.1.1955, ΦΕΚ Α, 8/14.1.1955). Το Πρωτόκολλο κάνει επίσης λόγο «περί υποχρεώσεων απορρεουσών εκ της Συμβάσεως Οικονομικής Συνεργασίας».

Κατά το άρθρο 80 της Συνθήκης Ειρήνης με την Ιταλία «Αι Σύμμαχοι και Συνησπισμένοι Δυνάμεις δηλούσιν ότι τα παρεχόμενα αιταίς δικαιώματα υπό των άρθρων 74 και 79 της παρούσης Συνθήκης, καλύπτουσιν απάσας τας αξιώσεις αυτών ως και τας των υπηκόων των δι' απωλείας ή ζημίας προκυψάσας εκ πολεμικών πράξεων, συμπεριλαμβανομένων των μέτρων των ληφθέντων λόγω της καταλήψεως των εδαφών των, καταλογιστέων εις την Ιταλίαν και λαβόντων χώραν εκτός του ιταλικού εδάφους, εξαιρουμένων εν τούτοις των απαιτήσεων των βασιζομένων επί των άρθρων 75 και 78». Κρίσιμο, λοιπόν, είναι να προσδιορισθεί αν το ποσό των επανορθώσεων που έλαβε η Ελλάδα, δυνάμει του άρθρου 74 Β1, καλύπτει και την απαίτηση εκ του κατοχικού δανείου.

Κατά την ορθότερη άποψη, η διατύπωση «απάσας τας αξιώσεις αυτών ως και τας των υπηκόων των δι' απωλείας ή ζημίας προκυψάσας εκ πολεμικών πράξεων, συμπεριλαμβανομένων των μέτρων των ληφθέντων λόγω της καταλήψεως των εδαφών των» καλύπτει αξιώσεις ανεξάρτητα από τη νομική βάση τους, οι οποίες εδράζονται στο ίδιο γενεσιουργό γεγονός, δηλαδή την πολεμική κατοχή και τις πολεμικές ενέργειες.

Οι προπαρασκευαστικές εργασίες της Συνθήκης δεν παρέχουν στοιχεία που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ερμηνευτικά καθώς δεν αναφέρονται στην υποδοχή που έτυχε η μονομερής ελληνική δήλωση από τα άλλα συμβαλλόμενα Μέρη. Επίσης δεν προκύπτει από άλλες πηγές ότι ετέθη με οποιαδήποτε αφορμή το ζήτημα του κατοχικού δανείου προς την ιταλική πλευρά μετά τη σύναψη της Συνθήκης Ειρήνης.

Αλλά και αν ακόμη γινόταν αποδεκτό ότι το κατοχικό δάνειο εξαιρούνταν από το κανονιστικό πεδίο του άρθρου 80 της Συνθήκης Ειρήνης, θα ήταν δυσχερές και απρόσφορο να επαναθέσει η ελληνική προς την ιταλική κυβέρνηση, για πρώτη φορά μετά από 54 χρόνια. Σ' αυτή την περίπτωση θα εγειρόταν θέμα καλής πίστης και εφαρμογής της αρχής estoppel. Η αρχή αυτή αδρανοποιεί, ως γνωστόν, τις αξιώσεις για

τις οποίες δημιουργήθηκε από μακρόχρονη συμπεριφορά του φορέα τους η δικαιολογημένη πεποίθηση ότι δεν προτίθεται να τις προβάλει.

Ως προς την Γερμανία

Η δράση των γερμανικών ιδίως δυνάμεων κατοχής στην Ελλάδα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο προκάλεσε μεγάλες απώλειες ανθρώπων και καταστροφές περιουσιών. Η διεκδίκηση αποζημιώσεων και επανορθώσεων εκ μέρους της Ελλάδας και των πολιτών της έναντι της Γερμανίας διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες, τις εν γένει πολεμικές αποζημιώσεις, και το κατοχικό δάνειο.

Για τα ζητήματα αυτά έχουν συναφθεί, *χωρίς να τα εξαντλούν*, οι ακόλουθες διεθνείς συμβάσεις:

- η πολυμερής Συμφωνία των Παρισίων του 1946 *περί των γερμανικών επανορθώσεων κλπ.* (ν. 3478/1956, ΦΕΚ Α' 5/1956, άρθρα 1, 2),
- η πολυμερής Συμφωνία του Λονδίνου της 27.2.1953 *περί εξωτερικών γερμανικών χρεών* (ν. 3480/1955, ΦΕΚ Α' 6/1955, άρθρο 5),
- η διμερής Συμφωνία της Βόννης της 18.3.1960 *περί παροχών υπέρ Ελλήνων υπηκόων θιγόντων υπό εθνοσοσιαλιστικών μέτρων διώξεως* (ν.δ. 4178/1961, ΦΕΚ Α' 133/1961, άρθρο 1),
- η Συνθήκη Ενοποίησης της Γερμανίας, 31.8.1990,
- η Συνθήκη της Μόσχας «*Συνθήκη 2+4*» της 12.9.1990,
- ο Χάρτης των Παρισίων για μια νέα Ευρώπη της 21.11.1990,

Το παρόν σημείωμα περιορίζεται στην περίπτωση του κατοχικού δανείου.

Σε αντίθεση με ό,τι συνέβη με την Ιταλία ως προς το κατοχικό δάνειο, με τη Γερμανία δεν συνήφθη Συνθήκη Ειρήνης αμέσως μετά πόλεμο, ενώ το ζήτημα της ρυθμίσεως των απαιτήσεων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αναβλήθηκε για μεταγενέστερο χρόνο. Ειδικότερα το θέμα του κατοχικού δανείου ετέθη επανειλημμένα δια της διπλωματικής οδού από τότε μέχρι τις μέρες μας χωρίς οριστική απάντηση.

Στα τέλη του 1945, και μετά από σχετική απόφαση στη Διάσκεψη του Πότσδαμ, συνήλθε στο Παρίσι διάσκεψη εμπειρογνομόνων με σκοπό την κατανομή των ποσοστών επί των γερμανικών επανορθώσεων στις σύμμαχες χώρες εκτός της ΕΣΣΔ, την ίδρυση Διασυμμαχικού Οργανισμού Επανορθώσεων και τον προσδιορισμό της διαδικασίας για την απόδοση του νομισματικού χρυσού.

Η Συνδιάσκεψη αυτή περιοριζόταν στη διανομή ορισμένων βιομηχανικών εγκαταστάσεων της Γερμανίας, των ενεργητικών της εντός και εκτός των ορίων της και τον καθορισμό των ποσοστών. Με τη Συμφωνία των Παρισίων του 1946 «περί των Γερμανικών επανορθώσεων κ.λπ.» (που κυρώθηκε σε μας με το ν. 3478/1956 ΦΕΚ Α' 5/5.1.1956) καθορίστηκε το ποσοστό και όχι το ποσό των επανορθώσεων, και προβλέφθηκε η κατανομή σε δύο κατηγορίες: η πρώτη θα περιελάμβανε όλες τις μορφές των επανορθώσεων (και συγκεκριμένα γερμανικές περιουσίες εκτός Γερμανίας) και η δεύτερη βιομηχανικό εξοπλισμό, άλλα είδη εξοπλισμού σε κεφάλαια και πλοία (άρθρο 1).

Η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε στη Διάσκεψη επανορθωτικό υπόμνημα, το οποίο ανερχόταν αρχικά σε ύψος 14,644 δις δολαρίων¹, στη συνέχεια δε περιορίστηκε στα 7,181 δις δολάρια, επιφυλάχθηκε δε ως προς το κατοχικό δάνειο. Το ποσό των γερμανικών επανορθώσεων που έλαβε η Ελλάδα δυνάμει της Συμφωνίας αυτής ανήλθε σε 80-90 εκ. δολάρια του 1938, περίπου δηλαδή στο 1% του ποσού που αναφέρεται στο επανορθωτικό υπόμνημα. Η Ελλάδα, διαμαρτυρόμενη για το ποσοστό, δεν υπέγραψε τη Συμφωνία με τη λήξη της Διάσκεψης αλλά περίπου ένα μήνα αργότερα, την κύρωσε δε περίπου μετά δέκα χρόνια.

Το ζήτημα αυτό έγινε προσπάθεια να ρυθμιστεί για μία ακόμη φορά προσωρινά, με τη διεθνή Συμφωνία του Λονδίνου της 27.2.1953 "Περί εξωτερικών γερμανικών χρεών", η οποία κυρώθηκε με τον ν. 3480/1955 (Φ.Ε.Κ. τ.Α', 6/ 7.1.1956). Στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 5 της ανωτέρω Συμφωνίας αναφέρεται ρητά ότι "Η εξέταση των απαιτήσεων αίτινες πηγάζουσι εκ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, χωρών αίτινες διέτελεσαν εις κατάστασιν πολέμου μετά της Γερμανίας ή έχουσι καταληφθεί υπ'αυτής κατά την διάρκειαν του πολέμου τούτου και των υπηκόων των χωρών τούτων, εναντίον του Ράιχ, συμπεριλαμβανομένων των εξόδων της γερμανικής κατοχής, των ενεργητικών εις συμψηφιστικούς λογαριασμούς άτινα εκτήθησαν κατά την διάρκεια της κατοχής και

¹ βλ. *Τ. Ηλιαδάκη*, Οι επανορθώσεις και το γερμανικό κατοχικό δάνειο, Εκδ. Δετοράκη, Αθήνα 1997, σ. 158, και εκτενή βιβλιογραφία στον *Γ. Μίντση*, Εγκλήματα Πολέμου και Αποζημιώσεις, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1998, σ. 174 επ.

των απαιτήσεων των Reichskreditkassen (κρατικά πιστωτικά ιδρύματα) θέλει αναβληθεί μέχρι του οριστικού διακανονισμού του προβλήματος των επανορθώσεων”.

Ελλείπει του διακανονισμού που αναφέρει η ανωτέρω διάταξη, το όλο θέμα εξακολούθησε να παραμένει εκκρεμές. Η διεθνής κατάσταση κατά τις επόμενες δεκαετίες έκτοτε (ψυχρός πόλεμος, διπολισμός κλπ.) δεν διευκόλυναν τον “οριστικό διακανονισμό” κατά τη διατύπωση της Συμφωνία του Λονδίνου του 1953. Η αναβολή ρύθμισης οφειλόταν ουσιαστικά στη διαίρεση της Γερμανίας. Άλλωστε, το άρθρο 25 της εν λόγω Συμφωνίας ορίζει ρητά ως κατάλληλο χρόνο για την ενδεχόμενη αναθεώρηση ορισμένων τμημάτων της την επανένωση της Γερμανίας.

Για την πληρότητα της εικόνας, αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η χώρα μας συνήψε στη Βόννη στις 18 Μαρτίου 1960 διμερή Σύμβαση με τη Γερμανική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία σχετικά με την αποζημίωση Ελλήνων υπηκόων, οι οποίοι είχαν θιγεί από “εθνικοσοσιαλιστικά μέτρα διώξεως” (ν.δ. 4178/61, Φ.Ε.Κ. τ. Α’ 133/1961). Δυνάμει του άρθρου 1, η Ομοσπονδιακή Γερμανία κατέβαλε στην Ελλάδα το συνολικό ποσό των εκατόν δέκα πέντε (115) εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων, ενώ το άρθρο 3 όριζε ρητά ότι: “δια της εν άρθρω 1 προβλεπομένης πληρωμής ρυθμίζονται οριστικώς άπαντα τα ζητήματα άτινα αποτελούν το αντικείμενο της Συμβάσεως τοιαύτης και τα αναφερόμενα εις τας σχέσεις της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας προς το Βασίλειον της Ελλάδος, μη θιγομένων ενδεχομένων απαιτήσεων Ελλήνων υπηκόων”. Κατά την ορθότερη προσέγγιση ούτε η Σύμβαση αυτή δεν έθιξε το ζήτημα του κατοχικού δανείου.

Αρκετά χρόνια αργότερα, σε επιστολή του από 24.2.1965 προς τις αρμόδιες γερμανικές αρχές ο Έλληνας Αν. Υπουργός Συντονισμού *Α. Παπανδρέου* θίγει εκ νέου το ζήτημα του κατοχικού δανείου. Στην απάντηση από 26.3.1965 του Διευθυντού του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας της Ομοσπονδιακής Γερμανίας τονίζεται ότι «η Ομοσπονδιακή Κυβέρνησις δεν δύναται να αποστή της σαφούς θέσεως, καθήν ελληνικαί απαιτήσεις εκ της κατοχής είχαν ρυθμισθεί δια του άρθρου 5 της Συμφωνίας του Λονδίνου περί οφειλών». Σ’ αυτήν προστίθεται εξάλλου ότι «εν έτει 1958 κατά την σύνταξιν της συμβάσεως μεταξύ της Ελλάδος και Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας δια την παραχώρησιν πιστώσεως 200 εκ. DM υπήρξεν ομοφωνία μεταξύ των δύο Κυβερνήσεων, ότι δια της εν λόγω συμβάσεως θα διεγράφοντο οριστικώς τα εκ της κατοχής

δημοσιονομικά ζητήματα, τα οποία θα ήτο τυχόν δυνατόν να ανακύψουν εισέτι υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Λόγω της εμπιστευτικής θέσεως του θέματος είχαν αποφευχθεί εκατέρωθεν η γραπτή ρύθμισις... Υπό τας προϋποθέσεις αυτάς δεν πιστεύω ότι η Ελληνική Κυβέρνησις, επικαλουμένη την συμφωνίαν της Ρώμης [του 1942], πλησίον των γερμανικών υπηρεσιών, θα ηδύνατο να επιτύχη τας επιδιώξεις της».

Σε ρηματική διακοίνωση του Υπουργείου Εξωτερικών από 9.11.1966 τονίζεται επίσης ότι το κατοχικό δάνειο είναι επί πλέον των εξόδων κατοχής ("...des versements effectués par cette dernière aux Autorités Allemandes d'occupation en dehors des frais d' occupation...") και ότι δεν έλαβε χώρα παραίτηση ούτε το 1958 ούτε μεταγενέστερα ("... Il resulte clairement de ce qui précède que les informations du Gouvernement Fédéral sur les prétendues renunciations helléniques à la créance en question ne correspondent pas à la réalité ...").

Σε απάντηση των παραπάνω η Πρεσβεία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας με ρηματική διακοίνωση (No 68/67 από 31.3.1967) σημειώνει σχετικά ότι δεν προκύπτει από δηλώσεις ελλήνων εκπροσώπων πρόθεση οποιασδήποτε παραιτήσεως ("...the Federal Government did not presume at any time that by statements of this kind then or on later occasions the Greek Government intended to formally renounce claims legally substantiated which it believes to have from the time of the occupation during the Second World War"). Προσθέτει όμως ότι δεν μπορεί να εξετάσει τις αξιώσεις αυτές ενόψει του άρθρου 5 παρ. 2 της Συμφωνίας του 1953.

Μετά την επανένωση των δύο Γερμανιών βάσει της Συνθήκης Ενοποιήσεως της 31^{ης} Αυγούστου 1990, της Συνθήκης Μόσχας της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1990 -γνωστής και ως Συνθήκης 2+4-, και του Χάρτη των Παρισίων της 21^{ης} Νοεμβρίου 1990 «Για Μια Νέα Ευρώπη», η κατάσταση που διαμορφώθηκε μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την υλοποίηση του άρθρου 5 της προαναφερόμενης Συμφωνίας του Λονδίνου 1953 που διατήρησε σε εκκρεμότητα το θέμα των αποζημιώσεων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Έτσι, το ζήτημα του κατοχικού δανείου ετέθη εκ νέου προς τη Γερμανική Κυβέρνηση με ρηματική διακοίνωση της Ελληνικής Κυβέρνησης (ρηματική διακοίνωση 237/7953/AS 2831 από 10.11.1995). Σ' αυτήν παρουσιάζεται το ιστορικό του δανείου και τονίζεται ότι από τη στιγμή που τα δύο γερμανικά κράτη ενώθηκαν και ρυθμίσθηκε οριστικά στο διεθνές πεδίο το γερμανικό ζήτημα, όπως προκύπτει άλλωστε και από τον ίδιο τον τίτλο της Συνθήκης της Μόσχας, η ελληνική κυβέρνηση πιστεύει ότι εξέλειπε

πλέον ο λόγος της αναβολής και δημιουργήθηκαν ήδη οι προϋποθέσεις για την επίτευξη της λύσεως στο θέμα των αποζημιώσεων και επανορθώσεων γενικώς και, ειδικώτερα, στο ζήτημα του κατοχικού δανείου. Η ρηματική διακοίνωση κατέληγε με την πρόταση προς την Κυβέρνηση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας για «την έναρξη συνομιλιών προς ρύθμιση του θέματος των γερμανικών χρεών έναντι της Ελλάδος που προέκυψαν από τις επιβληθείσες στην Τράπεζα της Ελλάδος καταβολές».

Όπως προκύπτει από ανακοίνωση τύπου του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών που εκδόθηκε αμέσως μετά με αφορμή την επίδοση της παραπάνω ρηματικής διακοίνωσης στον Υφυπουργό κ. *Hartmann*, ο τελευταίος απάντησε ότι «μετά την πάροδο 50 ετών από του πέρατος του πολέμου και δεκαετιών αξιοπίστου και στενής συνεργασίας της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας με τη διεθνή κοινότητα το πρόβλημα των επανορθώσεων απώλεσε τη δικαιολογητική του βάση». Όμοια περίπου απάντηση δόθηκε σε γραπτή ερώτηση της βουλευτού κας *Jelpke* (PDS) από το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Οικονομικών.

Με τον τρόπο αυτό, οι γερμανικές αρχές θεώρησαν ότι το ζήτημα του κατοχικού δανείου συμπεριλαμβάνεται στο γενικότερο θέμα των γερμανικών πολεμικών επανορθώσεων, το οποίο έχει, κατά την άποψή τους, οριστικά κλείσει.

2. Η νομική βάση του δανείου

Ι. Πραγματικό

Οι γερμανικές αρχές κατοχής χρησιμοποιούσαν μια άκρως ελαστική ερμηνεία του όρου "έξοδα πολέμου" σε σχέση με τα ποσά, τα οποία απαιτούσαν σε μηνιαία βάση από την Ελλάδα. Αυτά τα *έξοδα πολέμου* υπερέβαιναν κατά πολύ τα *έξοδα κατοχής* που προβλέπονται από το δίκαιο του πολέμου, αφού συμπεριλάμβαναν "όλα τα έξοδα του πολέμου που διεξάγεται μέσα στην κατεχόμενη χώρα ή με αφετηρία αυτήν"² ή «τις αναπόφευκτες απαιτήσεις των στρατευμάτων κατοχής». Η διατύπωση αυτή αφορούσε κυρίως τις πολεμικές επιχειρήσεις στην Αν. Μεσόγειο και στη Βόρεια Αφρική. Αξίζει να σημειωθεί ότι τον Ιούνιο του 1942, στο αποκορύφωμα της αφρικανικής εκστρατείας του Ρόμμελ, το Ναυτικό είχε επωμισθεί ιδιαίτερα καθήκοντα συνδυετικού κρίκου ανάμεσα στις δύο ηπείρους. Το "μερίδιό" του έτσι στα έξοδα που βάραιναν την Ελλάδα εκτινάχθηκε σε 68,7% του συνόλου που έλαβαν για τις επιχειρήσεις αυτές τα τρία όπλα της Βέρμαχτ. Είναι χαρακτηριστικό ότι αρμόδιοι Γερμανοί ειδήμονες παραδέχθηκαν ότι *"δεν έγινε διαχωρισμός ανάμεσα αφενός στα ποσά που ήταν αναγκαία για την τήρηση της τάξεως και της ασφάλειας στην Ελλάδα και αφετέρου στα έξοδα που προέκυψαν στην Ελλάδα για τη διεξαγωγή του πολέμου κατά της Αγγλίας στο μεσογειακό χώρο"*.³ Επιπλέον, η κατοχική κυβέρνηση των Αθηνών επιβαρύνθηκε με τα έξοδα των στρατευμάτων στη Νότια Αλβανία (Β. Ήπειρο), η οποία υπαγόταν στη Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση Ελλάδος.

Αλλά και από τα έξοδα *εντός* της χώρας, 50% ή και περισσότερο από τις ελληνικές πληρωμές χρησιμοποιούνταν για οχυρωματικά ή άλλα "κατασκευαστικά έργα". Αν και οι Γερμανοί δημοσίως διατείνονταν ότι τα έργα αυτά και το κόστος που συνεπάγονταν αφορούσαν πρωτίστως την "ανοικοδόμηση της Ελλάδας" (Aufbaukosten), η τελική έκθεση του οικονομικού επιτελείου ανασκεύασε τους ισχυρισμούς αυτούς εκ των υστέρων: μετά την αποχώρηση της Βέρμαχτ από την Ελλάδα, οι συντάκτες της παραδέχθηκαν ενδοϋπηρεσιακά ότι μόνον το 1,2 % των κατασκευαστικών έργων

² ΡΑΑΑ (Αρχεία Γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών, Βερολίνο), βλ. συσκέψεις 24.6., 28./29.9.42, Rintelen, 22.8.42, κ.ά.. Για την τεκμηρίωση πολλών επισημάνσεων του κειμένου πρβλ. τη σχετική επισκόπηση του *Hagen Fleischer*, Das griechische Memorandum zur "Washington Conference on Holocaust-era Assets". Vor- und Nachbemerungen. Thetis. Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns, vol. 7 (2000), σσ. 363-372.

"ωφελοῦσαν από κοινού τη Γερμανία και την Ελλάδα" (κατασκευή δρόμων, υδραγωγείων, καθώς και αντι-ελονοσιακών και άλλων υγειονομικών έργων)⁴.

Στα έξοδα που επιβλήθηκαν από τις γερμανικές αρχές στην ελληνική κατοχική διοίκηση, πέραν από όσα θα μπορούσαν να "δικαιολογηθούν" στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου του πολέμου, αξίζει να αναφερθούν ενδεικτικά δύο από τις πιο ακραίες περιπτώσεις: πρώτον, όλα τα λειτουργικά έξοδα των ελληνικών σιδηροδρόμων για την εκτόπιση 60.000 Ελληνοεβραίων στα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης και, δεύτερον, τον εξαναγκασμό της Ελλάδας να χρηματοδοτήσει - μέσω του "δανείου" - αμφίβολες τεχνολογικές επινοήσεις, όπως την πολυέξοδη κατασκευή μεταγωγικών πλοίων από σκυρόδεμα που, παρά την επιμονή των εμπνευστών τους, βούλιαξαν άδοξα.

Στη γερμανοϊταλική Συμφωνία της Ρώμης της 14ης Μαρτίου 1942, καθώς και στις επακόλουθες τριμερείς συμφωνίες (τροποποιήσεις ως προς την τιμαριθμική αναπροσαρμογή με συμμετοχή πλέον της ελληνικής κατοχικής κυβέρνησης), τα έξοδα κατοχής περιορίστηκαν σε ισόποσες κατά μήνα καταβλητέες πληρωμές, ενώ ό,τι αφορούσε την ικανοποίηση των περαιτέρω απαιτήσεων των κατακτητών έπρεπε «*να διατεθώσιν υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως [Αθηνών], κατόπιν ειδοποιήσεως υπό των Πληρεξουσίων του Γερμανικού Ράιχ και του Βασιλείου της Ιταλίας εν Αθήναις, τα εκάστοτε αναγκαιούνται ποσά εις δραχμάς. Δια των ποσών τούτων θα χρεώνονται υπό της Τραπέζης της Ελλάδος εις νέους ανοιχθησομένους απόκους λογαριασμούς, η Γερμανική και Ιταλική Κυβέρνησις εις δραχμάς αναλόγως των υφ' εκάτερων των δύο στρατευμάτων κατοχής αναλαμβανομένων ποσών*».

Επομένως, για την επιστροφή του "δανείου" αυτού, έστω με κάποια φραστική επιφύλαξη⁵, οι δύο δυνάμεις κατοχής, μέσω υψηλόβαθμων αξιωματούχων των δύο Υπουργείων Εξωτερικών, είχαν δεσμευτεί ρητά απέναντι στο ελληνικό δημόσιο. Η γερμανική πλευρά αναγνώριζε μάλιστα την υποχρέωση αυτή όχι μόνο με την

³ ΡΑΑΑ, Έκθεση 1945 [βλ. παρακάτω], σ. 91.

⁴ Αντιθέτως, οι Γερμανοί υπολόγισαν ότι 14% των έργων είχαν γίνει "αποκλειστικά" υπέρ αυτών, ενώ 84,8% για κοινό όφελος Γερμανών και Ιταλών. Με το σκεπτικό αυτό οι συντάκτες της έκθεσης υπογράμμισαν ότι μέρος του γερμανικού "δανείου" θάπρεπε να μεταφερθεί στον χρεωστικό λογαριασμό της Ιταλίας (σ. 103). Και η σημερινή γερμανική κυβέρνηση, εφόσον δεχθεί να διαπραγματευθεί επί του προκειμένου, πιθανώς θα ανατρέξει σε αυτό το (περιορισμένης πάντως σημασίας) επιχείρημα.

⁵ Έτσι στο πρωτόκολλο της 14 -3-42: "*Η οριστική ρύθμισις των καταβολών της Ελληνικής Κυβερνήσεως, εξαιρουμένων των εν τη παραγράφω 2 προβλεπομένων [δηλαδή των μηνιαίων ισόποσων πληρωμών] θα λάβη χώραν αργότερον*". Αντιστοίχως, στις μετέπειτα τροποποιήσεις οι κατακτητές επέμεναν στη ρήτρα ότι το ποσό *fixum* (προσαρμοσμένο προς τη μειωθείσαν αγοραστικήν αξίαν της δραχμής) το οποίο η κατοχική "*Κυβέρνησις δέον να θέτη μηνιαίως εις διάθεσιν των Δυνάμεων Κατοχής*" αποτελούσε "**καταβολήν έναντι**

ενδοϋπηρεσιακά χρησιμοποιούμενη ορολογία [Anlastungen, Kredit κλπ.], αλλά και έμπρακτα όταν, ήδη από το 1943, άρχισε (παράλληλα με την είσπραξη νέων δανειοληπτικών ποσών) την αποπληρωμή των παλαιότερων χρεώσεων με καταβολή μηνιαίων δόσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τελευταία από αυτές καταβλήθηκε έξι ημέρες πριν από την αποχώρηση της Βέρμαχτ από την Αθήνα.

Ένα μήνα πριν από την οριστική κατάρρευση του "Τρίτου Ράιχ", το άλλοτε οικονομικό επιτελείο της γερμανικής πρεσβείας στην Αθήνα υπέβαλε ογκωδέστατη (251 σελίδων) τελική έκθεση στον πρόεδρο της Κρατικής Τράπεζας (Reichsbank), με κοινοποίηση προς το γερμανικό Υπ.Εξ. (και τον "Ειδικό Πληρεξούσιο για τη ΝΑ Ευρώπη" *H. Neubacher*), στην οποία διευκρινιζόταν ότι το "δάνειο" αποτελούσε "πολιτικά χρέη απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση"⁶. Για τον προσδιορισμό του ύψους του "γερμανικού χρέους προς την Ελλάδα" ["Reichsverschuldung gegenüber Griechenland"] οι συντάκτες κατέβαλαν επίπονες προσπάθειες, το υπολόγισαν δε τελικά στο ποσό των 476 εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων⁷.

Τα δεδομένα αυτά ενισχύονται άλλωστε από την παραδοχή του κατοχικού γερμανού πρέσβη στην Αθήνα *G. Altenburg*, ότι η συγκεκριμένη ελληνική αξίωση "δεν είναι εντελώς αδικαιολόγητη"⁸. Βέβαια, ο τέως πρέσβης υπέδειξε έναν μερικό συμψηφισμό (με κάποιες γερμανικές "οικονομικές παραχωρήσεις"⁹) στην πορεία των διαπραγματεύσεων που θα γινόταν για τον καθορισμό του ύψους των ελληνικών αξιώσεων¹⁰. Είναι σε κάθε περίπτωση σαφές ότι οι επίσημοι εκπρόσωποι του ναζιστικού

των [τελικών] εις βάρος της εξόδων κατοχής". Το σημείο αυτό πιθανώς η κυβέρνηση της ΟΔΓ, σε περίπτωση διαπραγματεύσεων, θα προσπαθήσει να το εκμεταλλευθεί για να μειώσει το ποσό του χρέους.

⁶ Όπ.π., σ. 83: "politische Schulden gegenüber der griechischen Regierung".

⁷ Reichsmark: 2 RM θεωρούνταν τότε ισοτίμα με 1 \$.

⁸ "Hierzu darf ich aus meiner Erinnerung bemerken, dass diese Forderungen insofern nicht ganz unberechtigt sind, als wir schon während gewisser Verhandlungen im Krieg in Berlin anerkannt haben, dass wir über die auf Grund der Haager Konvention bestehenden Verpflichtungen eines besetzten Landes hinaus seinerzeit weitergehende Anforderungen an Griechenland gestellt haben."

⁹ Ο *Altenburg* αναφέρθηκε ιδίως στις κατοχικές εισροές σε γερμανικό χρυσό στην Ελλάδα που ανήλθαν σε περίπου 763.000 χρυσές λίρες και 11 εκ. χρυσά φράγκα. Πράγματι, οι πωλήσεις του χρυσού αυτού είχαν σκοπό την επιβράδυνση της οριστικής κατάρρευσης του ελληνικού νομίσματος, αλλά για λόγους όχι αλτρουιστικούς. Οι κατακτητές είχαν απόλυτη ανάγκη μιας κάποιας λειτουργίας της εγχώριας οικονομίας (και διοίκησης). Άλλωστε, οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν το αντίτιμο των πωλήσεων αυτών κυρίως για την μερική αποπληρωμή των παλαιότερων χρεώσεων - προϋπόθεση να δεχθεί η κατοχική κυβέρνηση τη συνέχιση των "δανειοδοτήσεων". Ο προτεινόμενος εκ νέου "συμψηφισμός" θα σήμαινε λοιπόν να αφαιρεθεί το ίδιο ποσό δύο φορές από το γερμανικό χρέος.

¹⁰ "... die griechischen Ansprüche, deren tatsächliche Höhe ja im Verhandlungswege wohl erst fixiert werden muss..." (PAAA Βερολίνου: Επιστολή προς ν. *Mirbach*, Υπ. Εξ. Βόννης, 27.2.57). *Η λέξη Ansprüche που χρησιμοποιεί ο πρέσβης υποδηλώνει το βάσιμο των ελληνικών απαιτήσεων.*

Ράιχ¹¹, πριν και μετά το τέλος του πολέμου, αναγνώρισαν τη συγκεκριμένη υποχρέωση της Γερμανίας έναντι της Ελλάδας¹².

II. Νομική ανάλυση

Βασική σχέση, σύμφωνα με την οποία τα στρατεύματα κατοχής έλαβαν τα ποσά του δανείου, αποτελεί η Συμφωνία που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 14.3.1942 και οι μεταγενέστερες τροποποιήσεις της. Η Συμφωνία αυτή δεν έγινε με την ελεύθερη βούληση της Κυβέρνησης του ελληνικού κράτους, αλλά κατόπιν εξαναγκασμού. Το ελάττωμα αυτό δεν μπορεί, πάντως, να επικαλεσθεί εκείνος που μετήλθε εξαναγκαστικά μέσα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Τράπεζα της Ελλάδος προσέλαβε τη σύμβαση αυτή ως δανειστική, αφού ονομάζει από την αρχή τις σχετικές παροχές «χρηματοδοτήσεις».

Ειδικότερα, η Συμφωνία της Ρώμης της 14.3.1942 αποτελεί συμφωνία μεταξύ κυβερνήσεων, συγκεκριμένα του Ράιχ και της Ιταλίας, την οποία αποδέχεται έπειτα η Ελληνική Κυβέρνηση διά του Υπουργού των Οικονομικών, ο οποίος εκφράζει "τας ευχαριστίας του... δια την γενομένην ρύθμισιν". Η Συμφωνία της Ρώμης τροποποιείται καταρχήν με το Πρακτικό της 2.12.1942, στο οποίο συμμετέχει πλέον ως συμβαλλόμενο μέρος και η ελληνική πλευρά (διαμέσου του Πρωθυπουργού και του Υπουργού των Οικονομικών). Συμβαλλόμενη είναι η ελληνική κυβέρνηση και στη δεύτερη τροποποίηση της 18.5.1943, στην οποία συμμετέχει ο Υπουργός των Οικονομικών.

Αντικείμενο της Συμφωνίας και των τροποποιήσεων που ακολούθησαν είναι ο περιορισμός των εξόδων κατοχής "εντός όσον το δυνατόν στενωτέρων ορίων" (παρ. 1 της Συμφωνίας). Τα έξοδα αυτά ορίζονται καταρχήν σε 1.500 εκ. δρχ. (παρ. 2 της Συμφωνίας) και στη συνέχεια σε 8 δις. δρχ. (παρ. α' του Πρακτικού της 2.12.1942). Όσα ποσά καταβάλλονται πλέον των προαναφερθέντων εξόδων κατοχής διατίθενται "προς ικανοποίηση των αναποφεύκτων απαιτήσεων των στρατευμάτων κατοχής" και θα χρεώνονται από την Τράπεζα της Ελλάδος σε ιδιαίτερους λογαριασμούς που διατηρούν η

¹¹ Ανάμεσα τους ο *Altenburg*, ο μοναδικός πρέσβης καριέρας στις πρωτεύουσες της ΝΑ Ευρώπης.

¹² Ενώ, η κυβέρνηση της ΟΔΓ, δημοκρατικής διαδόχου του Ράιχ, αρνείται όχι μόνο να συζητήσει το θέμα αλλά και να παραλάβει ακόμη σχετικά έγγραφα. Το γερμανικό ΥΠΕΞ εξακολουθεί να επικαλείται εδώ σχετική ρήτρα σε προπολεμική γερμανοελληνική "σύμβαση περί αμοιβαίας δικαστικής αντιλήψεως" επί καθεστώτων Χίτλερ/Μεταξά, η οποία επέτρεπε την απόρριψη της επίδοσης εγγράφου μόνο αν ένα συμβαλλόμενο κράτος έκρινε ότι αυτό μπορούσε "να θίξη τα κυριαρχικά δικαιώματα ή την ασφάλειάν του!" (Α.Ν. 1432/1938, Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 25.10.38).

Κυβέρνηση του Ράϊχ και η Ιταλική Κυβέρνηση (παρ. 3 της Συμφωνίας και παρ. β' του Πρακτικού της 2.12.1942). Επίσης προβλέπεται η βεβαίωση για την ανάληψη των ποσών αυτών από τους Πληρεξούσιους των δύο Κυβερνήσεων και η μηνιαία προσωρινή αναγραφή των χρεώσεων, εντός δε τριμήνου κοινοποιείται στην ελληνική κυβέρνηση το ποσοστό χρεώσεως κάθε Κυβέρνησης. Ενώ όμως η παρ. 4 της Συμφωνίας αναφέρει ότι η "οριστική ρύθμιση των καταβολών της Ελληνικής Κυβερνήσεως δύναται ...να λάβει χώραν αργότερον", η παρ. β. του Πρακτικού της 2.12.1942 προβλέπει την έναρξη αποπληρωμής των παραπάνω οφειλών από τον Απρίλιο του 1943.

Συνεπώς, από το περιεχόμενο της Συμφωνίας της Ρώμης και των τροποποιήσεών της συνάγεται ότι οι καταβολές χρηματικών ποσών από την ελληνική κυβέρνηση, πλέον των εξόδων κατοχής, είναι απαιτητές, ήδη από τη δεύτερη τροποποίηση (Πρακτικό της 2.12.1942) από τον Απρίλιο του 1943. Εξάλλου, η κατά το γράμμα της Συμφωνίας χρέωση των ποσών αυτών σε βάρος της Κυβέρνησης του Ράϊχ και της Ιταλίας καταμαρτυρεί δανειακή σύμβαση μεταξύ αφενός της Ελληνικής Κυβέρνησης ως πιστώτριας και αφετέρου της Κυβέρνησης του Ράϊχ και της Ιταλικής Κυβέρνησης ως οφειλετών. Μάλιστα για την αποπληρωμή των καταβαλλομένων ποσών είχε προβλεφθεί (στην παρ. β του Πρακτικού της 2.12.1942) μηχανισμός αποπληρωμής της οφειλής αυτής μέσω clearing του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου της Ελλάδας που διαχειρίζονταν αποκλειστικά η γερμανική εταιρία Degriges και η ιταλική SACIG.

Το δίκαιο που διέπει τη σύμβαση αυτή δεν καθορίζεται ρητά, αφού δεν ορίζεται εφαρμοστέο (εσωτερικό) δίκαιο ούτε προκύπτει από τις περιστάσεις ότι τα συμβαλλόμενα Μέρη ήθελαν να είναι το ελληνικό, το γερμανικό ή το ιταλικό δίκαιο. Υπενθυμίζεται ότι η πρώτη σχετική σύμβαση συνάπτεται στη Ρώμη μεταξύ των Κυβερνήσεων του Ράϊχ και της Ιταλίας, ενώ οι τροποποιήσεις της περιέχουν δημοσιονομικού χαρακτήρα διατάξεις υπολογισμού της αναπροσαρμογής των καταβολών δεν παραπέμπουν ως προς την αναπροσαρμογή αυτή σε διατάξεις εσωτερικού δικαίου.

Αντιθέτως, η αναφορά σε "έξοδα κατοχής" φαίνεται να παραπέμπει στο άρθρο 49 του "Κανονισμού των Νόμων και Εθίμων εν τω κατά ξηράν πολέμω", σύμφωνα με το οποίο, "εάν... ο καταλαβών εισπράξη εν τη καταληφθείση χώρα και άλλας εισφοράς εις χρήμα, γίνεται τούτο μόνον υπέρ των αναγκών του στρατού και της διοικήσεως της χώρας ταύτης". Κατά το τμήμα αυτό λοιπόν η νομική βάση της σχέσης δανείου πρέπει να αναζητηθεί στο διεθνές δίκαιο.

Από την άλλη πλευρά, οι καταβολές ποσών, πλέον των εξόδων κατοχής, οι οποίες χαρακτηρίζονται πληρωμές "προς ικανοποίησιν των αναποφεύκτων απαιτήσεων των στρατευμάτων κατοχής", φαίνεται κατ' αρχήν να εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 49. Ως προς τις καταβολές αυτές τα συμβαλλόμενα μέρη προβλέπουν την επιστροφή τους, προσδίδοντας στις έννομες σχέσεις που αφορούν τις καταβολές το χαρακτήρα δανειακής σύμβασης. Αιτία επομένως της καταβολής για τα επιπλέον ποσά δεν είναι το άρθρο 49, αλλά η δανειακού χαρακτήρα Συμφωνία της Ρώμης και οι τροποποιήσεις της. Έτσι εξηγείται άλλωστε και η πρόβλεψη του μηχανισμού αποπληρωμής μέσω των εταιριών Degriges και SACIG.

Μολονότι όμως οι καταβολές ποσών πλέον των εξόδων κατοχής δεν υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 49, παρουσιάζονταν βασικά ως έξοδα κατοχής. Η φύση επομένως των "καταβολών προς ικανοποίησιν των αναποφεύκτων απαιτήσεων των στρατευμάτων κατοχής" δεν φαίνεται στην πρακτική που ακολουθούνταν να διαφέρει από τα έξοδα κατοχής *stricto sensu*. Η φύση των καταβολών αυτών γίνεται σαφέστερη από το γράμμα των διατάξεων του Πρακτικού της 2.12.1942 (παρ. β), όπου οι καταβολές αυτές χαρακτηρίζονται ως «τα εις δραχμάς αναγκαιούντα ποσά δια την αντιμετώπισιν των εξόδων κατοχής, τα υπερβαίνοντα την προειρημένην άνωθι καταβολήν...». Επομένως, και ως προς τα ποσά που καταβάλλονται πλέον των εξόδων κατοχής η έννομη σχέση είναι, κατά την ορθότερη άποψη, σχέση δημοσίου διεθνούς δικαίου, η οποία θεμελιώνεται σε συμφωνία τριών κυβερνήσεων.

Συνεπώς, η αξίωση της Ελληνικής Κυβέρνησης για την επιστροφή των ποσών που καταβλήθηκαν στις Κυβερνήσεις του Ράιχ και της Ιταλίας δυνάμει της Συμφωνίας της Ρώμης του 1942 και των τροποποιήσεών της δεν θεμελιώνεται σε παραβίαση του δικαίου του πολέμου και δεν αποτελεί κατά τούτο αξίωση επανορθώσεων *stricto sensu*, αλλά αξίωση που εδράζεται σε δανειακή σύμβαση διεθνούς δικαίου.

Συμπερασματικά, λοιπόν, το *κατοχικό δάνειο* συνιστά *sui generis* σύμβαση δανείου, αποτελεί μοναδική περίπτωση κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και συγκεντρώνει τους όρους για τη θεμελίωση μιας απολύτως διακριτής αξίωσης. Ως εκ τούτου, η ελληνική κυβέρνηση μπορεί να επιμένει στη θέση που υπογραμμίζει την ιδιαιτερότητα και τη μοναδικότητα του κατοχικού δανείου και δεν δημιουργεί, σε αντιδιαστολή με τις ενδεχόμενες αξιώσεις άλλων τότε γερμανοκρατούμενων χωρών,

προηγούμενο (Präzedenzfall) για τη Γερμανία. Έτσι αποφεύγεται η σύνδεση του ελληνικού κατοχικού δανείου με τη γενική κατηγορία των επανορθώσεων που θα ήταν δύσκολο να ικανοποιηθεί από τη γερμανική κυβέρνηση.

Το κατοχικό δάνειο αποτελεί, κατά την ορθότερη άποψη, *διακρατική σύμβαση δανείου* που διέπεται από το διεθνές δίκαιο, ενόψει τόσο της διαδικασίας σύναψής του με διεθνή συμφωνία όσο και της φύσης των συμβαλλομένων μερών. Για το λόγο αυτό δεν υπάγεται στη γενικότερη κατηγορία των πολεμικών αποζημιώσεων ούτε αποτελεί σχέση ιδιωτικού δικαίου εν στενή εννοία. Επομένως δεν τίθενται ζητήματα που συνδέονται με σύναψη δανείου μεταξύ ιδιωτών, όπως η βούληση των συμβαλλομένων και ιδίως η παραγραφή.

Τον χαρακτήρα της διακρατικής σύμβασης δανείου ενισχύει η εξέλιξη της σχέσης στην πράξη, δηλαδή οι αναλήψεις από την Τράπεζα της Ελλάδος χρηματικών ποσών εκ μέρους της Γερμανίας και της Ιταλίας, οι εντολές για το σκοπό αυτό του πρωθυπουργού ή του υπουργού οικονομικών της κατοχικής κυβέρνησης και οι έναντι καταβολές εκ μέρους της κυβερνήσεως του Ράιχ.

Απομένει να εντοπισθεί και να θεμελιωθεί η νομική βάση για την *τοκοφορία* του δανείου -ενόψει του γεγονότος ότι η συμφωνία του 1942 κάνει λόγο για άτοκη αποπληρωμή του δανείου- καθώς και το ύψος του επιτοκίου. Επίσης πρέπει να προσδιοριστεί η ημερομηνία έναρξης της τοκοφορίας και να θεμελιωθεί τυχόν απαίτηση ανατοκισμού.

3. Το ποσό της οφειλής

Οι παρακάτω εκτιμήσεις αφορούν αποκλειστικά το ποσό, το οποίο έλαβαν οι Γερμανικές Αρχές κατοχής από την Τράπεζα Ελλάδος με τη μορφή δανείου ("πιστώσεων") και όχι τις "δαπάνες κατοχής", οι οποίες ετηρούντο σε χωριστό λογαριασμό.

I. Το σύνολο των πιστώσεων προς τις Γερμανικές Αρχές, από 1.4.1942 έως και 1.11.1944 ανήλθε σε: **1 530 033 302 528 819 δρχ.**

(Πηγή: Τράπεζα Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητού της Τραπέζης, επί των ισολογισμών 1941, 1944, 1945 και 1946, Αθήναι, 1947, Πίνακας ΙΑ').

II. Το ποσό αυτό αντιστοιχεί σε: **32 133 644 016 δρχ.** Νοεμβρίου 1944.

Η μετατροπή αυτή γίνεται (κατά προσέγγιση) με βάση την ισοτιμία της "παλαιάς" με την "νέα" δραχμή, ήτοι, 1 δρχ. τέλους 1944 = 50.000.000.000 παλαιές δραχμές. Η ισοτιμία αυτή καθορίστηκε με το ν. 18/1944 "Περί νομισματικής διαρρυθμίσεως" (Η ακριβής μετατροπή έγινε το 1962 στη σχετική μελέτη της Δ/σης Οικονομικών Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος. Η διαφορά του 1,5 δισεκ. δρχ. οφείλεται στο γεγονός ότι για τα ποσά που αναλήφθηκαν το 1942 και το 1943 χρησιμοποιήθηκε άλλη ισοτιμία, αφού η αγοραστική τους αξία ήταν μεγαλύτερη).

(Πηγή: Έκθεση ΔΟΜ/Τ.Ε. 1962, Κατάσταση III και V, καθώς και Έκθεση Διοικητή, ως άνω, σ. 36 και 170).

III. Μετατροπή του ποσού των 32 133 644 016 δρχ. σε δολάρια ΗΠΑ 1944 με επίσημη ισοτιμία: 1 USD = 149 νέες δραχμές (30 Νοεμβρίου 1944).

Άρα οι 32 133 644 016 δρχ. αντιστοιχούν σε **USD 215 662 040,54** του τέλους 1944.

(Πηγή: Η ισοτιμία λήφθηκε από το δημοσίευμα: Τράπεζα Ελλάδος, " Τα πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος ", Αθήνα, 1978, σ. 255, πίνακας 34. Καθώς ο πληθωρισμός συνεχίστηκε και το 1946 και 1947, η ισοτιμία σύντομα μεταβλήθηκε σε 1 USD = 500 δρχ. και αργότερα 1 USD = 5.000 δρχ.).

IV. Με "κεφάλαιο" **215 662 040,54** δολάρια ΗΠΑ στο τέλος του 1944, έγιναν τέσσερις εναλλακτικές εκτιμήσεις του ύψους των τόκων, μεταξύ 1-1-1945 και 31-12-2000, ως εξής:

1. Εκτίμηση τόκων με επιτόκια των τριμήνων Treasury Bills (του Treasury των ΗΠΑ), *χωρίς ανατοκισμό*. (βλέπε Συνημμένο Πίνακα 1 επιτοκίων).

Τόκοι 1945 – 2000: 582 697 267 δολάρια ΗΠΑ

Κεφάλαιο: 215 662 040 δολάρια ΗΠΑ

ΣΥΝΟΛΟ (31-12-2000): 798 359 307 δολάρια ΗΠΑ

2. Εκτίμηση τόκων με τα ίδια επιτόκια όπως στην προηγούμενη περίπτωση, *με ανατοκισμό*.

Τόκοι και κεφάλαιο (31-12-2000): 2 953 142 750 δολάρια ΗΠΑ

3. Εκτίμηση τόκων με επιτόκια 10 year U.S. Government Bonds, *χωρίς ανατοκισμό* : (βλέπε συνημμένο Πίνακα 2, επιτοκίων)

Τόκοι 1945 – 2000: 734 458 645 δολάρια ΗΠΑ

Κεφάλαιο: 215 662 040 δολάρια ΗΠΑ

ΣΥΝΟΛΟ (31-12-2000): 950 120 686 δολάρια ΗΠΑ

4. Εκτίμηση τόκων με επιτόκια 10 year US Government Bond, *με ανατοκισμό*.

Τόκοι και κεφάλαιο (31-12-2000): 5 755 763 153 δολάρια ΗΠΑ.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Τόκοι και κεφάλαιο την 31-12-2000 σε εκατομμύρια USD

	Επιτόκιο	Επιτόκιο
	Treasury Bills	10 year Bonds
Χωρίς ανατοκισμό	798,4	950,1
Με ανατοκισμό	2 953,1	5 755,8

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω αποτελέσματα, το ποσό της οφειλής σήμερα προσδιορίζεται πρωτίστως από το εάν θα χρησιμοποιηθεί ανατοκισμός ή όχι. Στην περίπτωση των βραχυχρόνιων επιτοκίων το σχετικό ποσό με ανατοκισμό είναι 3,7 φορές μεγαλύτερο από ότι χωρίς ανατοκισμό. Στην περίπτωση των μακροχρόνιων επιτοκίων το σχετικό ποσό με ανατοκισμό είναι 6,1 φορές μεγαλύτερο από ότι χωρίς ανατοκισμό. Λόγω της μεγάλης χρονικής περιόδου (56 έτη) ο ανατοκισμός, και σε μικρότερο βαθμό το επιτόκιο, παίζουν καθοριστικό ρόλο.

V. Εναλλακτική εκτίμηση με τιμαριθμική αναπροσαρμογή

Εναλλακτικά, έγινε μία *τιμαριθμική αναπροσαρμογή* της οφειλής (κεφάλαιο συν τόκοι), όπως αυτή είχε εκτιμηθεί από τη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών της Τραπέζης Ελλάδος στις 31 Δεκεμβρίου 1962.

Η τιμαριθμική αναπροσαρμογή ενδεχομένως να είναι χρήσιμη για τους εξής λόγους:

1. Η δανειακή σύμβαση η οποία υπογράφηκε το Μάρτιο του 1942 δεν είναι σαφής ως προς το ύψος του επιτοκίου, τον προσδιορισμό του οποίου παραπέμπει στο μέλλον.

2. Για το μεγαλύτερο διάστημα της περιόδου 1962-2000 τα επιτόκια ήσαν διοικητικά καθοριζόμενα στην Ελλάδα, ενώ μετά το 1974 τα πραγματικά επιτόκια ήσαν για πολλά έτη αρνητικά.

3. Σε παρόμοιες περιπτώσεις, όπου τα πραγματικά επιτόκια είναι αρνητικά, το επιτόκιο που χρησιμοποιείται θα πρέπει να είναι τουλάχιστο ίσο με το ρυθμό πληθωρισμού. Σημειώνεται εξάλλου ότι με πραγματικό επιτόκιο μηδέν, ο εκτοκισμός με ανατοκισμό ισοδυναμεί με τιμαριθμική αναπροσαρμογή.

4. Η τιμαριθμοποίηση έγινε με βάση το ΔΤΚ ο οποίος, μεταξύ 1.1.1963 και 31.12.2000, αυξήθηκε κατά 63,806 φορές.

Με βάση τη μεταβολή αυτή του ΔΤΚ τα τιμαριθμοποιημένα μεγέθη έχουν ως εξής:

	<u>31 Δεκεμβρίου 1962</u>	<u>31 Δεκεμβρίου 2000</u>
Κεφάλαιο:	4 530,8 εκατ. δρχ.	289 092,2 εκατ. δρχ.
Τόκοι:	5 427,3 εκατ. δρχ.	346 294,3 εκατ. δρχ.

ΣΥΝΟΛΟ ΟΦΕΙΛΩΝ (σε τιμές 2000): **635 386,5 εκατ.δρχ.**

Ισοτιμία: 1USD = 365.620δρχ. (29-12-2000)

Σύνολο οφειλής την 31.12.2000 σε USD: **1 737.8 εκατ. δολάρια.**

4. Διευθέτηση του ζητήματος

Σε περίπτωση διαπραγμάτευσης με τη γερμανική κυβέρνηση με αντικείμενο το κατοχικό δάνειο, μια πιθανή διευθέτηση θα μπορούσε θεωρητικά να κινηθεί μεταξύ:

α. αποπληρωμής του δανείου.

Σε αυτήν την εκδοχή αντικείμενο διαπραγμάτευσης, ως εικός, θα ήταν το ύψος της οφειλής, που σημαίνει ότι θα έπρεπε να διευκρινιστούν και να οριστικοποιηθούν:

- το αρχικό ποσό του δανεισμού προς την γερμανική κατοχική κυβέρνηση,
- η αντιστοιχία του σε ευρώ,
- η ενδεχόμενη τοκοφορία του δανείου,
- ο τρόπος και ο χρόνος εξόφλησης.

β. πολιτικής διευθέτησης.

Η επιλογή αυτή σημαίνει προβολή της οφειλής από το κατοχικό δάνειο σε ορισμένη «συμβολική προσφορά» εκ μέρους της Γερμανίας, η οποία θα μπορούσε να λάβει τη μορφή χορηγίας ενός κοινωνικού έργου στην Ελλάδα με υψηλή διακριτότητα (όπως, λ.χ. ένα νοσοκομείο ή κοινωφελές ίδρυμα) ή ενός πολιτιστικού έργου (όπως η ίδρυση μιας σχολής). Σε κάθε περίπτωση θα μπορούσε το έργο να συγχρηματοδοτηθεί και να συνδιοικείται ώστε να δοθούν εκατέρωθεν τα εχέγγυα (και οι εντυπώσεις) για την απρόσκοπτη λειτουργία του στο διηνεκές.